

૫૪૩૨

શ્રી

~~અમદાવાદ~~

અધ્યાત્મ ચિંતામણી.

“માહારાજ ઉમેચંદ્રજી કૃત્ય.”

જ્ઞાસુ જનોને માટે.

જાપાની પ્રસિદ્ધ કરનાર.

નાથાલાલ ત્રિજવત્સલદાસ તથા

ચ. રેવાશંકર દાહીજી.

સ્માર્ત તરફથી.

દોહરો.

જ્ઞાન મણી જેતી પ્રભા, અંધકાર હર શ્રેષ્ઠ;
તેમાં વર્ષા કારણે, કંઈ મણી આ ભેટ.

અમદાવાદ.

પાનકારને નાકે બાંસીની વાડીમાં

એઓ વર્નાક્યુલર પ્રિન્ટીંગ “પ્રેસમાં”

તથુભાઈ રતનચંદ મારફતિયાએ છાપી.

કીમત રૂ ૦-૧-૦

શ્રી અધ્યાત્મ ચિંતામ

“સત્ય દેવ તે કોણુ” ?--કર્મ શત્રુઓને ક્ષય કરી પર્મપદ પ્રાપ્ત કરે તે.

“સત્ય ગુરુ કોણુ” ?--હિતોપદેશક અને અહંતા મમતાનો ત્યાગ કરે તે. “પવિત્ર ધર્મ કિયો” ?--સદ્યા પૂર્વક પરદ્યા પાળીને ભવસમુદ્રથી તરી સકાય તે. “અર્ચુ સુખ શુ” ?--પર પદાર્થો ઉપરથી નીરમગતે વર્તવું તે. “અસદ્દિ દુઃખ શુ” ?--જન્મ મરણ કરી ભવ ભ્રમણ કરવું તે. “અર્ચુ જ્ઞાન શુ” ?--જગતની મમતામાં પ્રવેશ કરતાં અટકી જવું તે. “અજ્ઞાન તે શુ” ?--કપટ અને પ્રપંચથી કર્મ સંચય કરી મિથ્યાતીના મતમાં પ્રવરતવું તે. “દ્વિષ્તા પુરુષ તે કોણુ” ?--જીન પ્રણિત ધર્મનો ઉપદેશ ગ્રહણ કરી શકે તે. “ઉત્તમ દ્યાન શુ” ?--ચિત્તની ચપળ પ્રવર્તિતે સ્થિર કરવી તે. “દ્યેય તે શુ” ?--રાગદ્વેષની પરિણતીને ક્ષય કરીને વિતરાગ ભાવમાં વર્તનાર પુરુષ. “સત્ય અભિમાન શુ” ?--ભવની થતી પરિષ્કવ કરવા પ્રયત્ન કરવું તે. “અર્ચુ અપમાન શુ” ?--અનંતકાળ સુધી અભવિપણુ ભોગવવું તે.

હવે નવ તત્વનું લક્ષણ કહે છે.

“જીવનું લક્ષણ શુ” ?--સદાય કાળ સચેત રહે તે.

“અજીવનું લક્ષણ શુ” ?--સદાયકાળ અચેત, જાગરું રહે તે.

“પુન્યનું લક્ષણ શુ” ?--સર્વ પ્રાણી ઉપર ઉપકારની ખાદ રાખીને સંતોષ ઉપજાવવો તે.

“પાપનું લક્ષણ શુ” ?--સર્વ પ્રાણીને પીડા કરી અસંતોષ ઉપજાવવો તે.

“આશ્રવનું લક્ષણ શુ” ?--હમેશાં સુખાસુખ કર સરવાણીઓ આવે તે.

“સંવરનું લક્ષણ શુ” ? સુખાસુખ કર્મની આ

તી સરવાણીઓને સમકીલ જ્ઞાન પૂર્વક મત પચાવવાથી રોકી શકવી તે.

“નીરમગનું લક્ષણ શુ” ?--આત્મ પ્રદેશની સાથે બુધાયેસ કર્મની રજાઓ તેને બાર પ્રકારના

વડે ખપાવી નિર્મળ થવું તે “અધનું લક્ષણ શુ” ?
 પુરુષને નપુરુષ એ ત્રણ વેદના વિકારની પ્રકૃતિઓને
 આશ્રિત થઈ રહેવું તે “મુક્તિનું લક્ષણ શુ” ? ત્રણ
 જાતના વેદ વિકારથી ગ્રીને વગળું થવું તે. “હૃદય તે
 શુ” ? જગતની મિથ્યા મમતાનો ત્યાગ કરવો તે. “ગ્રંથ તે
 શુ” ? આત્મા અને કર્મ એ બેને જુદા સમજવાનું જાણ
 પાડું કરવું તે. “ઉપાદાન તે શુ” ? પુદ્ગળનો ત્યાગ ક-
 રીને આત્મ તત્વને અદ્વૈત કવું તે. “પર્મ્યોધ તે શુ” ?
 જગત ઉપરની મિથ્યા દ્રષ્ટિને સંકેલી લેવી તે “અખોધ
 તે શુ” ? મિથ્યાતની બુદ્ધિ ધર્મ વિરુદ્ધ ચાલે તે. “વિ-
 વેક તે શુ” ? પોતાના આત્માનું હમેશાં હિત ચિત્તવન
 કરવું તે. “અવિવેક તે શુ” ? પોતાના હકમાં થતું ક-
 કશાન સમજી શકે નહિ તે. “ચતુર કોણુ” ? પોતાના ક-
 લ્યાણને માટે જન્મ મરણની ફાંશી તોડવા શક્તિ ધરાવે તે.
 “મુરખ તે કોણુ” ? જન્મ મરણની ફાંશીમાં બંધાય તે.
 “રાજાની વધારે મુખ શુ” ? વૈરાગ બાવથી સદા સં-
 તોષ રાખવો તે. “બીજીય તે શુ” ? સદા અસંતોષથી
 ભોળી થઈ રહેવું તે. “ગુણવત તે કોણુ” ? સર્વ પદાર્થો
 માથી ગુણ લઈને આગુણ્ય ઢાંકે તે “જેગી પુરુષ કોણુ” ?
 જેણે સર્વની મમતા ન રાખી તે. “જતી પુરુષ તે કોણુ” ?
 મન તથા પાંચ ઈન્દ્રિયોને પોતાને કબજે કરે તે. “સત
 પુરુષ કોણુ” ? સમતા સ્વભાવમાં આનંદ રહે તે. “મહાન
 પુરુષ કોણુ” ? અભિમાનને છોડે તે. “વિર પુરુષ કોણુ” ?
 કામદેવને છોડે તે “કાયર પુરુષ કોણુ” ? કામદેવને વશ
 થઈ જાય તે. “માણસના આકારનાં પશુ કોણુ” ?
 સ્વાધિકાળ અવરતીપણે રહે તે. “મનુષ્ય કોણુ” ? સર્વ
 પ્રકૃતિઓને શાંત કરી અંતરધ્યાન કરે તે. “દીર્ઘદ્રષ્ટિ તે શુ” ?
 જાનની ચાલુએ જોવું તે. “આદ્ય તે કોણુ” ? પરબદ્ધ એ-
 કી પરમાત્માનું સ્વરૂપ જાણીને સર્વ ઈચ્છા રોકે તે. “ક્ષત્રી-
 કોણુ” ? કૌરવ યજ્ઞોને છોડીને અમર અમર થા”
 એવું કહે તે. “યજ્ઞ” ? યજ્ઞ ક્રમને માટે અર્ચન થાય

રસ્તો છોડી દે તે. “શુદ્ર તે કોણ?” ગાખ્ણની જોગ ર
વસ્તુનું ગણણ કરે તે. “ચપળચીત શુ?” સ્વપના જે
સંસારના સુખ દુખને ભોગવનાં છતાં સમજી શકે નહિ તે.
“સ્થિર ચિત્ત શુ?” સંસારનું સ્વરૂપ સમજીને ધર્મને આ-
દર કરે તે. “ખાખોચીયા જેટલું જળ તે શુ?” વિષય સુખ-
માં લલચાઈ ગએલાનું જ્ઞાન. “મહાસાગર તે શુ?” વિષય
આશા નહિ કરનાર પુરૂષનું જ્ઞાન “મોટો તપ તે કયો?”
નાશવંત પ્રદાયે ઉપરથી ઇચ્છા ઉતારવી તે. “મોટો મંત્ર
તે કયો?” નવકાર મંત્રનો મુળ તત્ત્વ સમજીને તેના ગુણનું
ચિત્તવન કરવું તે “સંજમ તે શુ?” સંસાર વહેવારમાં
ચાલતી પ્રવર્તીને સ્થિર કરવી તે. “ચોર કોણ?” ધર્મનું
આરાધન કરવાની શક્તિ છે તે પણ પોતામાં મુંઢપણ હો-
વાને લીધે કરે નહિ તે. “સાહુકાર કોણ?” સંસારની પ્રવ-
ર્તીમાંથી નિવૃત્તી લઈને મોક્ષનું આરાધન કરવા ધર્મ ધ્યાન
કરે તે. “શુ” કરવામાં ઘણી મહેનત છે?” ચપળ મનને વશ
કરવામાં. “માયા કપટ ક્યાં રહે છે?” ધર્મથી બ્રહ્મ થયેલી
સ્ત્રીના હયાગાં. “નિચમાં નિચ તે કોણ?” સર્વ ઉપર અદે-
ખાઈ કરે તે. “ઉચમાં ઉચ કોણ?” સર્વ ઉપર અદેખાઈ
ન કરે તે. “ઉત્તમ પુરૂષ કોણ?” દરખને સોગ આવે ત્યારે
સંભાવ રાખે તે. “જળજળ માનઅગ્નિ તે કોણ?” સદાય
રીસાળ માણસનો ક્રોધ. “મરતાન હાથી કોણ?” અ-
ભિમાનથી મદગાં છકી જાય તે. “વાખ્ણની વેલ તે
શુ?” અહોનીશ માયા કપટ કરવામાં મચી રહે તે
“તોફાની સમુદ્ર કિયો?”—અતિશય લોભના વિચાર
કરે તે. “કેનાથી જંગળ રહેવું?” પોતાનામાં સારા ગુણ હોય
તેને હાની પહોંચાડે તેવા નાચ માણસથી. “કેને મળવાનું
ગન કરવું?” શાંત સંભાવવાળા મુની મહારાજને. “કેને
ગળીએ તો પોતાની અસાધ્ય મર?” જ્ઞાની સાધુ મુનીરાજને
મળવાથી. “પ્રતિન થટગાની જગ્યા ક્યાં છે?” અજ્ઞાની અને
ગણથી હીણી નિર્લજ્જ સ્ત્રીએ રહેલી હોય ત્યાં. “નિજળીથી
રે ચપળશુ?” ધન, જોખન અને આવધુ. “મેરથી અ-

કોલ કોણુ"? કર્મ ક્ષય કરનાર અન્નેગી કેવળજ્ઞાની તથા સિદ્ધ ભગવાન. "સારામાં સાર શુ"? ભવરૂપ સમુદ્રમાં ધથી પડના એધાર ધરી પાર ઉતારી શકે તેવું ધર્મ. "નરસામાં નરસુ"? સડેલ ભતક જેવું સ્ત્રી પુરૂષનું શરીર તથા ધન અને જોખનનો મદ. "નર્કનો દરવાજો કયો"? સ્ત્રીઓના ગર્ભ સ્થાનકમાં અતિ પ્રેમ રાખે તે. "આંખ પુરૂષ તે કોણુ"? સારને અસાર વસ્તુનો ભેદ ન સમજે તે. "બહેરા તે કોણુ"? શાસ્ત્રજ્ઞાન ભણે તથા સાંભળે પણ તેનો તત્ત્વ ન સમજે તે. 'મુગો તે કોણુ'? પોતાને તથા પરને ગુણ ધાય તેવું બેલવાનો અવસર ન જાણે તે. "કાનનું આભુષણ શુ"? જન પ્રણીત ધર્મોપદેશ સાંભળવો તે. "આંખનું આભુષણ શુ"? ચિતરાગ દેવના તથા પવિત્ર ગુરના દર્શન કરી શકાય તે. "જીભનું આભુષણ શુ"? ગુણવંતના ગુણ ગાઇને અવગુણ ઢાંકવા તથા સત્ય વચન બોલવું તે. "હાથનું આભુષણ શુ"? જીવ દયા પાળી શકાય તથા સુપાત્રે દાન દમ્ શકાય તે. "બળવાન હાથ તે કયો"? સંસારરૂપ સમુદ્રને જે શક્તિવડે

તરી શકાય તે. "હયાનું આભુષણ શુ"? પંચપરમેષ્ઠીનું ખરા બાવથી ધ્યાન કરવું તે. "ગળાનું આભુષણ તે શુ"? પરમેશ્વરના અનંત ગુણને સંભારી તેની સ્તુતિ કરવી તે સાચા મોતીની ગાળા પહેરી કહેવાય છે. "કપાળનું તિલક તે શુ" સદ્ગુરના પગની રજ કપાળમાં લગાવવી તે. 'સાચી જનેતા કોણુ'? દયા પાળવી તે. "ખરા પીતાજી કોણુ"? સંસારથી તરી શકાય તેવો ધર્મ. "ખરો શત્રુ કોણુ? મોહની કર્મ. ખરો મીત્રકોણુ?" સુખ દુઃખ એ બે આવે તે વખતે સદાય કરે તથા હિંમત આપે તે. "પંડીત તે કોણુ?" સદાય પાપકર્મથી ડરે તે. "મુરખ તે કોણુ?" પાપકર્મથી ડરે નહિ અને હિંસા કરે તે. "સદાય સુખી તે કોણુ?". સતોષ રાખે તે. "સદા દુઃખી તે કોણુ?" અતિશય ત્રણા રાખે તે. "સદા નિસ્ત્રાસ પુરૂષ કોણુ?" સદાય વિષય જીતે તે. "મોટો બે તે કયો?" મોત 'જરા તે શુ?' ધણો પંથ કરવાથી.

ક્રી મરે તે. “મોરી પીણ તે કય?” મૂળ “ગપળ થોડા તેકય” મન તથા પાંચ છદ્વિઓ. “કલ્પવૃક્ષ તે કયુ?” સંજમવત પાળે તે. “ચિંતામણી રત્ન તે શુ?” ખરા અનુભવ સુખમાં આનંદ અને મગન રહેવું તે. “કામ ધેનું ગાય કેને કહાયે” શુરમ્ય લાકને શાખજ્ઞાનનો અભ્યાસ કીધો તેને. “દુઃખની છુટવાનું ખર સાધન કયુ?” સંજમની શ્રેણીએ ચડી જવું તે. “જળમાં બંધાય છે કાણુ” મોહની કર્મની અહાતીસ પ્રકૃતિ સેવવામાં મચી રહે તે. “પાપનું મુળ શુ?” લોભ કરવો તે. “રંગનું મુળ શુ?” પાંચ છદ્વિના ભોગ લેવા તે. “દુઃખનું મુળ શુ?” રતેહ કરવો તે. “ખરી પવિત્રતા તે શુ?” માયા કપરનો ત્યાગ કરે તે. ખરી અપવિત્રતા તે શુ?” પોતાની કાયા, “અત્રતરસ તે શુ?” અધ્યાત્મવાણીનો અદ્ભૂત રસ પીવો તે. “ખર ઝેર તે શુ?” ચાર વિકલા કરવી તે. સત સંગ તે શુ?” જેની પાસેથી તત્વજ્ઞાનનો લાભ મળે તે. “કુસંગ તે શુ?” જેની પાસે ખેસતાં ગુણ જાય અને અવગુણ વધે તે. “પતંગનો રંગ તે શુ?” દુર્જન અને પ્રપંચી માણસની પ્રીતિ કરવી તે. “મજાહનો રંગ તે શુ?” સંજ્જન તથા સંત પુરપત્ની પ્રીતી કરવી તે. ચિત્રાવેલ તે શુ?” મન, વચન ને કાયાના શુભ જોગથી જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપની આરાધના કરનારની ખરા ભાવે ભક્તિ કરવી તે. “આ ઉપરના એકસેને યોઉદ સખદનું તત્વ સમજી તે પ્રમાણે વર્તવા ઉદ્યોગ કરવો કે જેથી કરીને તત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય.

મકરણ બીજું હિતશિક્ષા વિષે.

“આગસ કરવાની રીમાં જરૂર છે”—વહારા કૃત્ય કરવાના પ્રસંગમાં “હાથ પગ વિના ક્યાં થઈ જવું” સદા મ જીવહિંસા કરવામાં “ઠઈ વાતમાં બહેરા થઈ જવું” નેત્રિહિંસા કરવામાં મચી રહે તે હોમ તેહવાની માતા નેત્રિહિંસામાં “જીભમાં ક્યાં ચામ રહેવું” વિષમ મુદિતી વર નેત્રિહિંસામાં “મનમાં ક્યાં ધ્યાન છે” મન કી

રતી હોય પોતાનું ઉત્તમ કુળ હોય, વિનય યુક્ત પુત્ર હોય ઉત્તમ કુળા હોય, પવિત્ર મિત્ર હોય. સદ્ગુણ સમૃદ્ધ હોય સારો સ્વભાવ તથા શિયળવ્રત પાળતો હોય એ સાત ગુણોની વધી કરવાથી પર્ગવધી થાય છે “પોતાના ગુણ શાથી શોભે છે?” માન અર્થાત અભિમાનનો ત્યાગ કરવો, ગુરૂની વિનય પૂર્વક ભક્તિ કરવી, શુશીલ સ્વભાવ રાખવો, સત્ય વચન બોલવું, વિનય અર્થાત પોતાની વડીલ હોય અથવા માર્દવાદી સદ્ગુણોમાં આગળ પડતા હોય તે સર્વોત્તમ પુરૂષોને ઉભા થઈ આદર પૂર્વક સનમાન કરવું હ મેશાં અમુક પ્રકરનું વધાશક્તિ તપ કરવું એ સાત પ્રકારની પોતાના ગુણો શોભે છે. “કોની સોખતનો ત્યાગ કરવો?” અળ અર્થાત પ્રપંચી અને છળભેદ રાખનાર માણસની પરપુરૂષ સાથે જરી કર્મ કરનાર સ્ત્રીની, નહારેજ રસ્તે ચડાવનાર, પોતાની આજીવીકાનો ભંગ ઇચ્છનારની, સદા અસાતા ઉત્પન્ન કરનારની, હમેશાં રાગદ્વેષની પુટી કરાવનારની, અને ક્રોધરૂપ અગ્નિમાં પ્રજ્વલતી થતી હોય તેવા પુરૂષની સોખતનો ત્યાગ કરવો તથા સાત જાતના નહારા દૂર વ્યસનનું સેવન કરનારની સોખતનો ત્યાગ કરવો. “સુખની પ્રાપ્તિ શાથી થાય છે?” જીવકાર કરનારના ગુણ યાદ રાખવા અને ધર્મ ગુરૂનું વચન પાળવું, સર્વ પ્રાણીનું રક્ષણ કરવું, ઉત્તમ વિદ્યાનું અદ્ય કરેલું હોય તે યાદ રાખવું, છ શાક્ષી વચ્ચે નિયમ અદ્ય કરેલા હોય તે પાળવા, તથા વિતરાગ દેવના ઉત્તરોત્તર ગુણોનું સ્તવન કરવું. અને પંચપર્યેષીનું સ્મરણ કરવું. એ સાત કે જેથી સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે તેને પોતાના હૃદયમાંથી પ્રાણીને પણ વિસારવા નહિ. “અચાનક સુખની પ્રાપ્તિ શાથી થાય છે.” સાત વ્યસનમાં અનન્ન રહેનાર તથા વિષ ધરનાર સર્પ અને મુખ, ગુમે તેવી પ્રિતી રાખતી હોય તોપણ તેવી સ્ત્રી, જળ, અગ્નિ, ચંદ્ર, રાત્ર એ આ વિશ્વાસ રાખવાથી ની પ્રાપ્તિ થાય છે. “પેદા થાય છે?”

પુરુષે નુ વિનય મર્વજ જીનેશ્વર દેવીની બકિત, મુપાત્ર યો-
ગ્ય પ્રીતીદાન દેવ ઉત્તમ મનુષ્ય વ્રતનું આરાધન કરવા
પ્રાર ગમ્મનો પ્રતિદીન પ્રત્યેક ગુણનું અદ્વલ કરવા પોતા
નું ડહાપણ વાપરવું અને નિસપ્રેક્ષી અર્થાત નગપક્ષથી રે
હેતું; તથા પરોપાર કરવો એ સાત ગુણનો અતિશય ઉ
પયોગ કરવાથી મોટું પદ પેદા થાય છે.

બોલવા વિષેની આઠ રીત.

થોડું બોલવામાં ધણો ફાયદો છે વિચારીને બોલવા
થી ધણો લાભ છે કામ ॥ પ્રસંગી બોલવામાં ધણો ગુણ
છે. વગર બોલવે ન બોલવાથીજ કિમત વધે છે સંવ્ય-
તાથી નમ્ર વચન બોલવામાં ધણો ફાયદો છે બે જણની વાં
વચે ન બોલવું એ ઉત્તમ છે પક્ષપાત વિના બોલવું. શા-
સ્ત્ર રીવાજ પ્રમાણે બોલવું. ઉપરની આઠ રીતી પ્રમાણે
બોલે તે ઉત્તમ પુરુષ ગણાય છે.

આરજ્યજુને ઓળખવાની રીતીના પ્રશ્નોત્તર.

“ક્રોધ ક્યાં રહે છે?” એ સ્ત્રીવાળા પુરુષના -હૃદયમાં.

“અભિમાન ક્યાં રહે છે?” ક્ષત્રીઓના -હૃદયમાં.

“કપટ ક્યાં રહે છે?” જોગી સન્યાસીઓના -હૃદયમાં.

“લોભ ક્યાં રહે છે?” બ્રાહ્મણોના હૃદયમાં.

“પ્રપંચ ક્યાં રહે છે?” વેશ્યાના -હૃદયમાં.

“ચિંતા ક્યાં રહે છે?” વાણીજાના હૃદયમાં.

“શોક ક્યાં રહે છે?” જુગટીયાની માન: ક્રોધમાં.

“નિદ્રા ક્યાં રહે છે?” ધર્મકથા વંચાય ત્યાં.

“રૂપ ક્યાં રહે છે?” એ શોકના -હૃદયમાં.

“સ્નેહ ક્યાં રહે છે?” મિત્રોના -હૃદયમાં.

“દયા ક્યાં રહે છે?” મમકિતી મુનીઓના -હૃદયમાં

“સંતોષ ક્યાં રહે છે?” શાંતી સાધુ, સાધવીના -હૃદયમાં.

